

LINGUISTIC RICHNESS IN THE PROSE OF MITRUSH KUTELI

Zarije Nuredini

State University of Tetovo - Tetovo, Republic of Macedonia, zarije.nuredini@unite.edu.mk
zarije_n@live.com

Abstract: The paper aims to highlight the aesthetic function of language, to show the great expressive possibilities of Albanian language and the different shapes and shades it takes in artistic literature. Literary vocabulary is a permanent source of standard language not only in our language, but in all languages of the world.

When we say in linguistic terms, we consider the fund of special words that are being activated in a literary work, as well as the literary-stylistic hues that they take when they are used in some special cases, thus producing literary metaphors, for we know that language is the only means of creating literature and that without it we cannot think and talk about literature.

In Kuteli's prose the reader finds numerous adjectives that are always used with qualifying functions, as well as with many original metaphorical passages. There are also comparisons of folklore and fresh elements, especially of Pogradec and its surrounding area, known for their gentle and mild discourse, but also for the culture of speaking in general. More than any other writer, Kuteli uses the optative and admirative verb forms to make dialogue and describe the environment. Kuteli's prose is always linguistically "fresh".

Keywords: aesthetic function of language, literary metaphor, literary-stylistic hues, numerous adjectives, verb forms

PASURIA GJUHËSORE NË PROZËN E MITRUSH KUTELIT

Zarije Nuredini

UT-Tetovë, Republika e Maqedonisë, zarije.nuredini@unite.edu.mk
zarije_n@live.com

Rezime: Punimi ka për qëllim të vëre në pah funksionin estetik të gjuhës, të tregojë mundësitë e mëdha shprehëse të gjuhës shqipe dhe format e nuancat e ndryshme që merr ajo në letërsinë artistike. Leksiku i letërsisë është ushqim i përhershëm i gjuhës standarde jo vetëm në gjuhën tonë, por në të gjitha gjuhët e botës. Kur themi në aspektin gjuhësor, kemi parasysh, fondin e fjalëve të veçanta që aktivizohen në një vepër letrare, si dhe ngjyrimet letrare-stilistike që i marrin ato në raste të veçanta të përdorimit, duke prodhuar kështu metafora letrare, derisa e dimë se gjuha është mjeti i vetëm i krijimit të letërsisë dhe se pa të nuk mund të mendojmë e të flasim për letërsinë.

Te proza e Kutelit lexuesi gjen mbiemra të shumtë, gjithmonë të përdorur me funksione cilësuese, po edhe me kalime metaforike shumë origjinale, pastaj krahasime me gurrë popullore dhe me elemente të freskëta, sidomos të anëve të Pogradecit e rrethinave, të njohura për njomësinë dhe butësinë e ligjërit, po edhe përgjithësisht për kulturën e të folurit. Më dendur se çdo shkrimtar tjetër, Kuteli u drejtohet formave foljore të dëshirores dhe të mënyrës habitore, me të cilat ai gdhend dialogun dhe përshkrimet e mjediseve. Proza e Kutelit është kurdoherë "e freskët" gjuhësisht.

Fjalët kyçe: funksioni estetik i gjuhës, letërsia artistike, metafora letrare, ngjyrimet letrare-artistike, mbiemra të shumtë, format foljore etj.

HYRJE

Punimi që po ju prezantojmë ka për qëllim të vëre në pah funksionin e gjuhës, të tregojë mundësitë e mëdha shprehëse të gjuhës shqipe dhe format e nuancat e ndryshme që merr ajo në letërsinë artistike. Në të shtjellohen edhe prurjet e letërsisë në gjuhë. Kur themi prurjet e letërsisë artistike në gjuhë, rrezikojmë të tingëllojmë paradoksalë derisa e dimë se gjuha është mjeti i vetëm i krijimit të letërsisë dhe se pa të nuk mund të mendojmë e të flasim për letërsinë. Letërsia kujdeset për një begati më të madhe gjuhësore dhe këtë jo rrallë e arrin duke aktivizuar fjalët e fondit rezervë të një gjuhe, fjalët e vjetëruara të saj, fjalët që janë përdorur në një epokë të caktuar dhe që lidhen me një fazë historike të kombit, fjalët e huazuara nga ndonjë gjuhë që dikur ka pasur dominim kulturor mbi kulturën tonë e që kahera janë lënë në harresë, kompozitat-metaforë që shpesh janë produkt i gjenialitetit krijues, fjalë të ndryshme burimore që i përkasin një zone të caktuar e që nuk janë përfshirë në fjalorin e gjuhës standarde etj.etj.

Shkrimtarët shqiptarë me artin e gjuhës së tyre e kanë ngritur gjuhën tonë letrare në shkallën e gjuhëve më të përparuara të letërsisë botërore, e kanë bërë shqipen letrare të jetë shprehëse e saj, e kanë rritur në mënyrë të ndjeshme forcën dhe hijeshinë e saj. Në këtë punë me rëndësi të vecantë historiko-letrare kanë marrë pjesë disa breza shkrimtarësh. Në hullinë e mbarë të Naimit, Çajupit, Mjedës, Fishtës, Nolit, Migjenit, Konicës, Koliqit, Kutelit etj. ecën brezi i shkrimtarëve të sotëm. Fjala e poetëve, prozatorëve dhe dramaturgëve tanë më të mirë zë vend e ngulitet thellë në zemrat e mendjet e lexuesve, i pasuron dhe i fisnikëron ata, si dhe ua shton dashurinë për gjuhën amtare.

“Gjuha e letërsisë artistike përbën stilin a variantin më të gjerë e më të larmishëm të gjuhës sonë letrare kombëtare. Ajo ka gjithashtu mundësitë më të mëdha për të qëndruar fort në truallin e gjuhës popullore e për t’u ushqyer prej saj e njëkohësisht për t’u lidhur më ngushtë me traditën e gjuhës letrare, sepse në asnjë fushë gjallëria e forca e gjuhës letrare nuk është aq e fuqishme dhe jetëgjatë san ë letërsinë artistike”.⁴⁶

Në letërsinë shqiptare kemi një pamje të gjerë e të larmishme karakteresh që u përkasin mjedisve të ndryshme gjeografike dhe shoqërore: aty gjejmë malësorët e Veriut (në prozën e Koliqit, Migjenit, në poemat e Fishtës e Mjedës, në romanet e Haki Stërmillit), fshatarët e Jugut (në tregimet e Mitrush Kutelit, në prozën e Faik Konicës, në vjershat e Asdrenit dhe në shkrimtarinë më të re të gjysmës së dytë të shek. XX).

Synimi i parë i madh i çdo shkrimtari është bukuria e gjuhës, gjetja e fjalëve më të përshtatshme, e figurave më prekëse dhe më të vefshme për përshkrimin e mjedisve ose për karakterizimin e personazheve. Gjuha për shkrimtarin është si lënda drusore për zdrukthëtarin, si mermeri për skulptorin, si boja e peneli për piktorin. Të tillë e konsideronte shqipen Mitrush Kuteli, një nga mjeshtrat e mëdhenj të prozës shqiptare. Proza e Kutelit shquan mbi të gjithë bashkëkohësit e vet për kujdesin shumë të madh që tregon ai për gjuhën shqipe, për hijeshinë e saj, për kumbueshmërinë dhe rrjedhshmërinë e ligjërit, qoftë të vetë autorit kur përshkruan e shpjegon, qoftë edhe të dialogut të personazheve kur ata flasin e theksojnë bëmat e tyre. Një anë tjetër, ku shkrimtarët mund të gërmojnë më thellë për të sjellë në letërsi fjalët dhe shprehjen e gjallë të popullit, është frazeologjia popullore. Frazeologjizmat janë mjete të zhdërvjella, me vlera të mëdha emocionale, me ngjyime të holla kuptimesh, me shprehësi të lartë, prandaj proza dhe drama janë fushat ku ndihet së tepërmi nevoja dhe efekti i tyre.

Njohja dhe përdorimi i frazeologjizmave nuk është kërkesë formale, por domosdoshmëri, që lidhet ngushtë me problemin ideor të veprës. Fakti që ato, përveç kuptimit leksikor, kanë edhe ngjyrim emocional, tregon se nëpërmjet tyre autori mund të shprehë më së miri edhe qëndrimin e vet ideomocional.

Frazeologjizmat janë një nga mjetet gjuhësore që, pavarësisht se nga ç’krahinë burojnë, kur ndihet nevoja e tyre dhe përdoren me efekte të veta, mund të çajnë në gjuhë e mund të përgjithësohen. Kuteli është njohës i pashoq i pasurisë leksikore dhe i frazeologjisë së trevave të Shqipërisë Juglindore, sidomos të anëve të Pogradecit e Mokrës, po edhe përgjithësisht të fjalës shqipe me vlera shprehëse. Kuteli në prozë, na kujton Mjedën në poezi, d.m.th. kanë të theksuar synimin për ta peshuar e përpunuar fjalën, për ta “gdhendur e lëmuar” shprehjen, duke lakmuar bukurinë e formës, po edhe përshtatshmërinë e kuptimeve të drejtpërdrejta dhe, mbi të gjitha, për natyrshmërinë e krahasimit dhe të metaforës. Me përparësi të dukshme Kuteli u qaset mënyrave të të thënit që karakterizojnë të folurit e krahinave të përmendura prej nga merr edhe tematikën e prozës së tij, duke qëmtuar e nxjerrë së andejmi elemente të vyera të etnografisë së të folurit popullor e krahinor, emra vendesh e njerëzish që i shkojnë përshtat thurjes letrare dhe ngjyresave e karakterizimit të mjedisve e personazheve. Autori e identifikon veten me një tregimtar popullor dhe e ndërton ligjërimin e personazheve po në atë mënyrë, po në atë frymë, si në përrallat e legjendat dhe baladat popullore. Kufijtë midis ligjërit të rrëfimitarit dhe ligjërit të personazhit në prozën e Kutelit, në mos janë shkrirë krejt, janë shumë të luhatshëm e gati të padukshëm. Bukur tingëllojnë në prozën kuteliane frazat që përmbajnë folje në mënyrën dëshirore, sidomos në përdorimin e gjerë që ai u bën mallkimeve dhe urimeve popullore, duke i vënë ato në përputhje të plotë me natyrën e tipin shoqëror përkatës të personazheve, si dhe terminologjia bujqesore e blegtorale shume e pasur, e ndjekur deri në imtësitë dhe hollësitat më të vogla, gjë që i siguron prozës së Kutelit sinonimi shumë të begatë dhe freski e prurje krejt të pakonsumuara, fjalë dhe thënie shpesh të panjohura më parë në letrat shqipe. Proza e Kutelit është kurdoherë “e freskët” gjuhësisht. Shkrimtarët janë mjeshtrit e fjalës, ata e përpunojnë gjuhën e përbashkët kombëtare, gjuhën e popullit duke e ngritur atë në shkallë të lartë shpresie.

Këtë e kishte parasysh gjuhëtari i shquar Aleksandër Xhuvani kur shkruante: “Kudo, në çdo letërsi e në çdo kohë, shkrimtarët kanë qenë ata që i kanë dhënë hov përparimi gjuhës në veprat e tyre tue e lavrue e tue e pasunue”⁴⁷.

⁴⁶ A.Kostallari, *Gjuha letrare kombëtare shqipe dhe epoka jonë* (referat), Tiranë, 1984, f.38

⁴⁷ Aleksandër Xhuvani, *Mbi thjeshtësinë e gjuhës shqipe*, “Norma letrare dhe kultura e gjuhës”, Tiranë, 1973

Lexuesi gjen te proza e Kutelit mbiemra të shumtë, gjithmonë të përdorur me funksione cilësuese, po edhe me kalime metaforike shumë origjinale, pastaj krahasime me gurrë popullore dhe me elemente të freskëta, sidomos të anëve të Pogradecit e rrethinave, të njohura për njomësinë dhe butësinë e ligjërimit, po edhe përgjithësisht për kulturën e të folurit. Dendur, ndoshta më dendur se çdo shkrimtar tjetër, Kuteli u drejtohet formave foljore të dëshirores dhe të mënyrës habitore, me të cilat ai gdhend dialogun dhe përshkrimet e mjediseve, bëmave të personazheve etj., duke e veshur rrëfimin me një vello hiperbolike, madje legjendare.

Ligjërimit i rrëfimitarit në prozën e Kutelit rrjedh si kuvendimet e moçme buzë vatrës në netët dimërore dhe merr formën tregimtare të përrallave, me ritëm të shtruar dhe me fraza të shkurtra (asindete). Madje, disa herë, ligjërimit nis drejtpërdrejt si në stilin e përrallës (na ishte njëherë...) ose përfshihet përralla brenda rrëfenjës.

“Bletari ngrysi ballin, këqyri dhe preku lehtë me gisht shkronjat e gërvishtura në cipën e dyllit të shtruar mbi pllakë. -U ngjaka- tha- atyre shenjave që bëj unë në qokthe e mia. Për luzmat e bletëve të vjetra kam një shenjë, për të rejat- një shenjë tjetër, për mjaltin e dyllin shenja të tjera që i gdhend në qokë. Po ashtu kam qokthe edhe për gjënë e gjallë, veç e veç: për pjellat, për shterpat, për milorë, për qengjat. Kur qengji rritet bëhet milor, e hedh në qokthin e milorëve, pastaj në atë të dhenve. Kështu më ka mësuar im atë, po kështu i kam mësuar edhe une djemtë. i hedhim nga një qokth tek tjetri, dhe, pas tyre, dimë ç’ kemi pasur e ç’ kemi.

-Ashtu, ashtu. Shkrimi në lëkurë, në pllakëzë me dyllë, në gur u ngjet qoktheve të tua, po edhe ndryshe. Helenët kanë shenja me vete për çdo tingull. Këto shenja i bashkojnë e bëjnë fjalë. Fjalët i rënditin njëren pas tjetrës dhe bëjnë përralla, këngë. Ja, të tregoj.

Mori një pllakë mëshkteke të mbuluar me dyllë, të papërdorur, dhe shkroi me peronë të gjatë shenja.

-Kësaj thonë A, kësaj N. Kjo është Y, kjo tjetra L dhe e fundit A. T’i bashkojmë tani të gjitha dhe do të gjejmë emrin tënd: ANYLA. Ç’thua?”

(M. Kuteli, Vepra letrare 3)

Për këtë anë tipike të prozës së Mitrush Kutelit, studiuesit theksojnë me të drejtë:

“Në bashkëjetesën e gjatë të gjuhës bisedore dhe të prozës popullore me fjalën e kultivuar, kjo e fundit u gjend më afër se kurrë me të parën në rrëfenjat e Kutelit, i cili rigjallëroi dhe riaktivizoi gjithë arsenalin dhe potencialin e shqipes popullore, jo thjesht dhe jo vetëm pasurinë leksikore dhe frazeologjike ose variantet idiomatike, por ne radhë të parë shpirtin dhe frymën e saj, lehtësinë e ndërtimeve të çlirëta dhe të shpenguara, thjeshtësinë e ligjërimit dhe lehtësinë e kalimit nga rrafshi përshkrimor-tregimtar në rrafshin dialogjik, muzikalitetin dhe larminë e toneve të thjeshtëligjërimit popullor”.

(J. Bullo, Magjia dhe magjistarët)

PËRFUNDIMI

Letërsia ushtron ndikim të ndjeshëm gjuhësor në jetën e shoqërisë. Nëpërmjet letërsisë së shkruar masat e gjera të lexuesve njohin shkrimtarë me pasurinë e leksikut të shqipes popullore, me fjalë dhe shprehje të reja të krijuara prej shkrimtarëve dhe i bëjnë ato pronë të ligjërimit të tyre. Në mënyrë të veçantë ndikojnë në popull veprat e shkrimtarëve më të pëlqyer, pesha e fjalës së të cilëve ndjehet e fuqishme në kulturën ligjërimore e shkrimore të popullit.

LITERATURA

- [1] Xhuvani, Aleksandër. “Vepra vëll. I”, Tiranë, 1980
- [2] Kostallari, A. “Gjuha letrare kombëtare shqipe dhe epoka jonë”, Tiranë, 1984
- [3] Xhuvani, Aleksandër. “Mbi thjeshtësinë e gjuhës shqipe”, Tiranë, 1973
- [4] Bahtin, M. “Estetika e ligjërimit krijues”, Prishtinë, 1984
- [5] “Fjalori i gjuhës së sotme shqipe”, Tiranë, 1980
- [6] Çapaliku, S. “Prijet për gjeografinë dhe sociologjinë e letërsisë shqiptare”, Tiranë, 1997

